

НЭГЭ ҮДЭР

— Һы-лоо! Һэшэ гэнэб!

Үдын оролго тээ һайсахан үнгэржэ байна. Оёоргүй хүхэ тэнгэри нэгэхэншье үүлэгүй. Тэрэ үндэртэ, хяһада хэжэ сайшатарнь халаажархиһан таба сагаандал, наран халуун элшээрээ хамаг юумые хайран долёон ялбана. Халуунһаа, һоно батаганаанай дүүеэнһээ бэе дүйрэнэ. Сабшанан үбһэнэй хангал үнэр хамар сорьён, тархи эрьюулнэ. Нэгэ бишыхашье һэбшээлээ һаа гэхэдэ — үгы. Ундан хүрэнэ, аман хатана. Ойро нааша абяагүй, гансал тармуурнуудаймнай шүдэнүүд яама, хонхосогуудта даржаганалдана. Хэдэгэнээндэ ядалдаһан мориднай шуухиран турьялдана. Мүн үхэр хараасгайнуд олон мянгаараа хөөрсэгэнэн, моридоймнай урдуур нарыемнай абажа, хажар нарин абяатайгаар агаар һэтэлэн, годли мэтээр зураганалдана.

— Һэшэ гэнэ гүби! Һы-лоо!

Бүтүүгэй горхоной баруун бээдэ, Тэмээн хадын арадахи голдо морин хажуурай үбһэ тармажа ябанабди. Дүрбэн зомди: Балжан-Гарма бидэ хоёр тармууршад, харин нүгөөдүүднай, Ошор-Доржын эжы Дармын абгай хоёрнай тармаһан үбһыемнай бухалладаг.

Балжан-Гарма намһаа нэгэ наһаар дүү юм. һургуулидашье намһаа нэгэ классаар доошоо һурадаг. Минии энэ зун зургаадахиие дүүргэхэдэ, тэрэ һаял табадахиие дүүргээ. һанаандаа би яһала нэгэ наһаар ахаяашье, юу хээхэ үлүүшье мэдэдэггээ яһала мэдэрдэгби. Хаа-яа энэ ахалигаа тэрээндэ харуулхашье гэжэ оролдодогби. Зүгөөр үнэн дээрээ болоходоо, Балжан-Гарма бидэ хоёр тон лэ үүри үетэн мэтэ байдагбди. Бүри үнгэрөө һаа, заримдаа Балжан-Гарма бэшэ, харин бинь дүү хүн болошохоо һанадагби. Юундэ тиигшэб: али зун бүхэндэ шахуу ходо сугтаа үбһэндэ ябажа дадашоо зон гүбди, али

бинь тиимэл хаа тулюур туйган байгаа хүн гүб — мэдэнэгүйб. Нээрээһээшье, нюургүй байжа болоо ёһотойб. Эжымнишье хаа-яа сухалдахадаа: «һула, саанаһаал хаа, тунгаасагүй»,— гэжэ байгаад хараадаг юм. Харин Балжан-Гарма нюурамгай, ямаршье юумэнһээ гайхажа, тунхарижа байхагүй, шуран һүбэлгэн, эрмэлзэһэн, ялалзаһан түхэрээн хара нюдэтэй басаган юм.

Минин Балжан-Гарматай сугтаа хүдэлхэ ехэтэ дурамни хүрэдэг. Һургуулиһаа тараһанһаа хойшо, илангаяа тээ үбһэнэй эхилхын урдуур, бригадануудые эмхидхэлгэн болоно гэлсэхэдэ, Балжан-Гарма али бригадада орогшо ааб гэжэ тэсэжэ ядан, һэмээхэн шагнаархадагби. Зүгөөр ямар талааниинь боложо, зун бүхэндэ нэгэ бригадада тудалдадаг зон һэнбибди, баһал мэдэнэгүйб. Харин энэ зун мииншье ганса Дамба-Дугарай бригадада тудаа бэшэ, үнгэрхэдөө бүри хожулан тармууршан болошоһон байбабди. Минин ямараар баярлаһамни мэдээжэ ааб даа.

— Һы-лоо! — гэжэ шадалаараал боложо ябаһан морёо ябад гээд лэ шабхаданаб. — Һэшэ!

Мориноймни хоёр сами хүлһэнһөө хаб хара болошонхой. Энэ доболиг хуурай газарта тармажа ханашагүй. Хоёр гонзогор баал улам бүри ута болоно. Тиигэхэ бүринь бидэ моридоо шамдуулан ябанабди.

— Балжан-Гарма, — гэжэ би баяртайгаар ооглобоб,— харыш, тэрэ бухалшаднай гээгдэшөөл.

— Гээгдэг лэ саашаа.

— Балжан-Гарма, бүри шамдуун тармахамнай гү?! Үсэгэлдэр, Түглын арада, тэрэ яндан хүбхэнтэй, шиигтэй газарта тармахадамнай, Ошор-Доржын эжы Дармын абгай хоёр дан лэ хаа: «Үбһөө гээнэт, хогоо тарманагүйт, абаахайн шүлһэ татуулнат, урагшаа ябанагүйт»,— гэлдэжэ байжа хүхилдөө һэн. Яба мүнөө дайралдаг, яба иигээд, «хогоо тарманагүйт, урагшаа ябанагүйт» гэлдэг.

Хоёр гонзогор баал улам улам ута боложо һунана. Тэрэ хоёрой үзүүртэ бухалшаднай һахы һалаг болошотороо хүдэлбэшье, манһаа улам гээгдэн холодоно. Наранай тээ

хайсахан тонгод гэнэн хойно эндэхи үбнээ дуунажа, тармуурнуудайнгаа шүдэнүүдые шуугаад, бидэ саашаа, ондоо даланда, ойн соорхой уруу ошобобди. Бухалшаднай тугаархи газартаа үлэнхэй. Бидэ мүнөө хоюуламди.

Тойроод гансал амигүй ой. Аяар тэрэ холын сэнхир уняарта хаданууд халашаһан агаарта үлгүдүүлэн миралзана.

— Сэрэн-Доржо. аа,— гэбэ Балжан-Гарма.— Бухалшаднай манаа хүсэхэ үды ха юм, нэгэ зааха моридойнгоо амиие даруулхамнай бэшэ гү?

— Тиигэе,— гэжэ бинь тармуур дээрэхээ хүрэжэ буубаб.

Моридоо зэргэлүүлжэ орхижорхёод, сабшаһан газарай захата байһан бургааһанай һүүдэртэ ошожо һуубабди. Бургааһан доро һэрюүхэн, аятай.

—Сэрэн-Доржо, ши харада даруулжа үзөө һэн гүш?

—Үгы. Ши үзөө һэн гүш?

—Үзөө. Хонёо адуулжа ябахатаа, хээрэ унташахаташ, ходо дарадаг юм.

—Би даруулжа үзөөгүйлби, — гэжэ мүнөө болотор харада даруулжа үзөөгүй ябаһанаа шаналан, ханаа алдабаб. — Аймшагтай гү?

—Бэшэ ааб даа,— гэжэ бүхы наһаараа харада даруула даруулһаар хашаржа, тоохоёошье болишоһон хүнэй маягтайгаар Балжан-Гарма тархья һэжэрбэ.— Гансал хайшааб даа, һөөл муу байдаг. Нэгэ хара юумэн хүлһөөш эхилээд дараһаар дараад, амиеш хаахаа ханаха. Хүдэлхэ гэхэдээ, хүдэлжэшье шадахагүйш. Аягүй.

Нэгэ хэды абяагүйнүүд һуубабди.

—Балжан-Гарма, ши шүдхэр хаража үзөө һэн гүш?

—Үгы ааб даа. Аймшагтайл ёһотой даа одоол! Бр-р! — гэжэ Балжан-Гарма нүдөө аниба. Тиймэшье аймшагтай бэшэл даа, балай.

—Ши хаража үзөө һэн гүш?

Би шүдхэршье хаража үзөөгүй һаабзаб, зүгөөр юундэшьеб Балжан-Гармые гайхуулха дурамни хүрэбэ.

—А-һаа, — гэжэ би ямар нэгэн тон юрын юумэ хэлэхэн маягтайгаар тархяараа дохибоб.

—Хаана, хэзээ?

Нёдондо үбэл Митабай ахайн шүдхэр хараһанаа хөөрэхэниинь гэнтэ һанаандам орошобо.

—Нёдондо, — гэбэб. — Тосхоймнай зүүн тээ хуушан бани бии агша гүбэ? Тэндэ.

—Ямар бэ аа, Сэрэн-Доржо, аймшагтай гү?

—Бэшэл дөө, нэгэ ута сагаан хубсаһатай һамган лэ даа. Үһэниинь гэхэдэ, хуу задаржа арбайшанхай... улаан нюдэтэй...

Саашань үшөө элдэбээр хөөрэхэ гэхэн аад, мүртэй юумэ һанажа шадабагүйб.

— Балайш аймшагтай бэшэл даа,— гэжэ нэмэбэб. Бүхэли үдэр халуун наран доро морин тармуурай тэрэ орхогор һандайда һэжэрүүлжэ ябаһанаа, һэрюухэн һүүдэртэ, хангал охито, зөөлэхэн, шэнэ сабшаһан үбһэн дээрээ өөдөө харан алдалхада, гансата үргэхэм хүрэхэ, нюдэм анилдаба. Зүгөөр гэнтэ хэбтэжэ байгараа тугаар Балжан-Гармын хөөрэхэн «хара» һанаандам орожо, һэмээхэн зосоогоо жэхыгээдхибэб. Хэршье үргэхэнэйнгөө хүрөө һаа, унтахагүй гэжэ шэбшэнэб. Иишэ тишээ эрьелдэн, ехэл анхаралтайгаар юумэ ажаглаха гэжэ оролдоноб.

Гэнтэ минии бодигосогүй болоод хэбтэхэдэ, бөөһэтэшһэн нюдэндэм аймшагтай түргөөр газар эрьелдэжэ байһан шэнгээр харагдаба. Би һуга харайжа бодошобоб. Теэд обёоржо харахадам, газар эрьелдээ бэшэ, харин урда хярын оройгоор үүлэн зөөжэ байба. Би эндүүрһэнээ ойлгобоб. Үүлэн нэгэ газартаа байна гэжэ һанахадам, газар эрьелдэхэн мэтэ һанагдаа хаш. Тэргэ дээрэ ябаханда газар баһал иигэжэ тойрожо, эрьелдэжэ байһан шэнгээр һанагдагша. Урмаа хухаржа, дахин хэбтэбэб.

— Яагаабши?— гэжэ үргэхэн соогоо Балжан-Гарман асууба.

— Яагаашьегүйб... Балжан-Гарма амтатайханаар

унтана. Би үшөө нилээн үни тэрэнэй нариихан, үзүүртээ шантагархан хамарынь, сагаахан үндэр духынь, пүлсэгэр дүүрэн, ягаахан уралнуудынь шэртэн хэбтэбэб. Ньюртань аляаһа батаганаанай нуухаа ханахада, үргөөнэб, хүүртигээ тайлажа, хэмээхэн тархи доронь үбибэб. Тиигээд бүри хэмээхэнээр, хулгай хэжэ байһан мэтэ, халуухан, зөөлэхэн хасарынь таалаад үзэбэб. Балжан-Гарма хэрибэгүй. Би хажуудань улам дүтэлэн хагад хэбтэбэб. Теэд хэршье унтахагүй гэжэ оролдоо хаам, эсэжэ нуларшаһан бөөм зөөлэн бүхэдэ булигдажа, һүүлэй һүүлдэ би өөрөөшье мэдээгүйдөө унташаһан байбаб.

Хэбэрынь ехэшье үни унтаагүй хабди даа. Гэнтэ юундэшьеб залд гэжэ хэришэхэдэм, хажуудамнай Дамба-Дугар бригадир ерэшэнхэй, абяагүйгөөр маниие шэртэжэ байба. Бодоһоноошье мэдэнгүй хүл дээрээ байбаб. Балжан-Гармые тэбэреэд унтажа хэбтэнэндээ би ехэ эшэжэ, уруугаа харан, самсынгаа хамсы шэмхэлбэб. Тиигээдшье энэ наран соо үбһээ тармаагүй, унтажа хэбтэнэндэмнай хараахань гэжэ айдаһам хүрэнэ.

—Зай, залуу зон, амаржа байна гүбди? — гэжэ Дамба-Дугар нам уруу хаража мэхэтэйгээр энеэбхилбэ.

—Бухалшадайнгаа гээгдэшэхэдэнь, моридойнгоо ами даруулабди,— гэжэ уруугаа хараһан зандаа үг-маг гэбэб. Хэмээхэн хулгай нүдөөрөө Балжан-Гарма уруугаа харахадам, хашалгүй унтажал хэбтэнэ.

—Тармаха үбһэн үшөө ехэ бии гү? — гэжэ энеэбхилхээ болижо, Дамба-Дугар асууба.

Ондоо юумэн нураһандань баярлан:

—Бэшэл даа, энээхэн лэ үлөө,— гэжэ дард гэбэб.

—Болоо, болоо. Моридтнай амьяа дараа гээбы даа, иигээд тармагты даа. Мүнөө хүниндөө баһал бороолхохоо ханаа ха. Бухалшадайнгаа гээгдээ хаань, хамһалсаарайгты. Би энээ руу юрэл сабшалан үзэжэ ябаһан хүм,— гээд, саашаа ябаха дээрээ, — энэ моридоо энээнһээ хойшо иигэжэ нула бү орхигты,— гэбэ.

Дамба-Дугарай ябамсаарнь, би Балжан-Гармаяа

хэрюулбэб.

— Бодо, бодо, тармая.

Тэрэм дурата дурагүй үндыжэ, үшөө үргэнэтэй нюдэээ нюхаба.

— Ши унтаагүй аалши?

— Унтаа. Мүнөө ная бригадир ерэжэ хэрюулээд ошобо ха юм.

— Алим? — гэжэ Балжан-Гарма гансата хэр-мэр гэшбэ.

— Ябаа. Сабшалан үзэжэ ябана.

— Хараагаагүй гү?

— Үгы.

Эшэнэн, айдаһанайнгаа хүрэнэн тухай шийдшье гэбэгүйб. Моридоо барижа, дахин тармабабди.

— Һы-лоо! Һэшэ гэнэб!

Тэнгэридэ улам олоороо үүлэд бөөгнэржэ, хойшоо зөөнэ. Нээрээһээ, бороо орохоо ханаа ха: үүлэнэй хойшоо зөөхэдэ, заатагүй бороо ородог гэлсэгшэ. Энэ газараа дууһадаг хаа, ёһоор Һэн. Үдэшэ отогтоо ошоходомнай, бригадир гэмэрхэ, харааха хал даа. Тээд хараахынынье хайшан гэхэб, харааг лэ даа. Гансал тэрэ бултанай урда бү гасаалһай даа. Энээнһээ урда: «Хэзээ Балжан-Гармые һамга абахашниб?» — гэжэ ябуулдаггүй хүн бүри мүнөө яахань гээшэб гэжэ ханахадаа, зосоом тэсэшэгүй болоно.

— Һы-лоо! — гэжэ мориёо шадал соогоо ташуурданаб.

Тээ харанхы болохоһоо абан тармалгаа дууһаад, бухалшадаараа хамһажа, тармааша үбһээ бухалгаад, отогтоо ерэхэдэмнай, бэшэмнай булта оронхой, галаа тойроод сайлажа байбад. Түргэхэн мориёо мулталжа табижархёод, Дамба-Дугарай нюдэндэ дайралдахагүй ханаатай отог уруугаа гүйтэрни, тэрэ намайе угтажа байһан мэтэ тодожо абаад, түүдэгэй хажууһаа ооглобо:

— Сэрэн-Доржо!

«Һалааб даа сохом!» — гэжэ досоом ороно. Дурата дурагүй хажуудань ошожо, урдаһаань харахаяа зүрхэлэнгүй,

наһаараа хараагүй юумэээ хаража һонирхоһон мэтэ, гал уруу гэтэшэбэб.

— Яагаа, Сэрэн-Доржо, хүюугүйбибди иихэдээ? Дууһаагүй гүт? — гэжэ асууба.

— Дууһаа, — гэжэ гүбэд гэбэб.

Дамба-Дугар гансата хүюун боложо:

— Һэ, хүйхэр! — гэжэ мүрыем хордошоторнь альгадаба.— Зай, юумээ асаржа сайлагты даа, үлдөө ёһотойт.

Харин хайшан гэжэ минии Балжан-Гармые тэбэрээд, бургааһанай һүүдэртэ унтаж хэбтэһэн тухайм шийдшье гээгүй һэн...

... Тэрээнһээ хойшо арбан жэл үнгэрөө. Мүнөө Балжан-Гарма нютагтаа багшалдаг. Анхандаа сугтаа һурадаг хүбүүндэмни хадамда гаранхай. Нёдондо басагатай болоо гэжэ дуулаа һэм.

Дамба-Дугар бадагантанан аад, гурбан жэл болоо гээшэ гү даа, наһа бараа гэлсэдэг.

Харин би нютагһаа гараһаар наймадахи жэлээ боложо ябанаб.

Хаа-яа һүниндөө, унтаж ядаад хэбтэхэдэм, бэшэ олон энэ наһанайм үдэрнүүдэй дундаһал энэшье үдэр һанагдадаг. Тиихэдэнь: «Яагаашье үбэшгэй ябаабиб даа»,— гэжэ бага наһаяа наада барин энеэдэггүйб. Юундэшьеб зосоомни гэнтэ гунигтай, уйтай шэнги болодог.